

МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИНИ ТАРКИБЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Жўраев О. Н

“Иқтисодиёт” кафедраси ўқитувчиси, Қарши ДУ

Исроилова Д.

1-курс талабаси, Қарши ДУ

ARTICLE INFO.

Ключевые слова:

Минтақа, ишлаб чиқариш тизими, ишлаб чиқариш кучлари, халқаро меҳнат тақсмоти, монопол фойда, демпинг, солиқ тизими, давлат чегараси, халқаро савдо, ривожланиш марказлари.

Аннотация

Мазкур мақолада ишлаб чиқариш кучларини тўғри ва оқилона ташкил этишнинг назарий жиҳатлари тадқиқ қилинган, минтақавий жойлаштириш назарияларининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари таҳлил этилган. Мамлакатимиз ҳудудларининг мустақиллик йилларидаги ривожланиш тенденциялари асосида минтақаларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, уларнинг мавжуд салоҳиятидан самарали ва оптимал фойдаланиш, аҳоли бандлигини оширишга эришиш, мавжуд ресурслар салоҳиятидан оқилона фойдаланишни таъминлаш масалалари юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

Қириш. Бозор иқтисодиёти меҳнат ресурсларини таркиблаштиришдан ғоят унумли ва самарали фойдаланишни таъминлаш билан шунга мос юксак ишлаб чиқариш муносабатларини ҳам юзага келтиради. Иқтисодий ташаббус ва ишбилармонликни ривожлантиради. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармоннинг мақсад-моҳияти ҳам мамлакат минтақаларида ишлаб чиқариш кучларини ҳудудий жиҳатдан тўғри ва оқилона ташкил этиш орқали миллий иқтисодиёт тараққиётини таъминлашдан иборат [1].

Ўзбекистон Республикаси аҳолиси томонидан кенг муҳокама қилинган мазкур Ҳаракатлар стратегияси ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳаларини бешта устувор йўналиш доирасида қамраб олганлиги ва "ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш, халқнинг турмуш даражаси ва даромадларини ошириш, ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал-хомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туристик ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш"га қаратилганлиги билан амалий аҳамият касб этади[2].

Мавзуга доир адабиётлар таҳлили. Ишлаб чиқаришни оқилона жойлаштириш асосида юқори фойда берувчи самарали ишлаб чиқариш тизимини ривожлантириш тўғрисидаги ғоялар узок тарихга эга. Дастлабки “штандинг” назарияси И.Тюненнинг 1826 йилда чоп этилган “Алоҳида давлат, унинг қишлоқ хўжалиги ва миллий иқтисодиётга муносабати” номли китобида ёритилган бўлиб, унда қишлоқ хўжалиги қуйидаги уч омил бўйича тадқиқ қилинади[4].

1. Ишлаб чиқариш сарфлари (ишлаб чиқариш харажатлари).
2. Тупроқ унумдорлиги (тупроқнинг табиий унумдорлиги) ва ўсимликлар хусусияти.
3. Бозор нархларига нисбатан транспорт харажатлари;

И.Тюнен бозор марказига нисбатан қишлоқ хўжалигининг жойлаштирилиши қонуниятини шу бозорга нисбатан ихтисослашган минтақалардан (доиралардан) иборат бўлиши лозим деб ҳисоблайди. Шунингдек, И.Тюнен биринчи бўлиб ишлаб чиқаришнинг жойлашишини асослашда математик ҳисоб-китобларни қўллайди[5].

Немис иқтисодчиси А.Вебер “Саноат штандарти назарияси” номли асарида саноатни жойлаштиришнинг қуйидаги учта омил ёки йўналиши ажратиб кўрсатади:

1. Транспорт йўналиши, яъни мулкдорлар ўз корхоналарини транспорт харажатлари энг кам бўлган аҳоли манзилгоҳларида кўришга интиладилар.
2. Ишчи йўналиши, яъни мулкдорлар ўз корхоналарини энг арзон ишчи кучи мавжуд аҳоли манзилгоҳларида қуришга интиладилар.
3. Агломерация, яъни мулкдорлар ўз корхоналарини бошқа саноат корхоналари тўпланган ҳудудларда кўришга ҳаракат қиладилар ва бу билан транспорт йўллари, энергетика хўжалиги, коммунал хўжалиги (ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш инфратузилмаси тизими) барпо қилишга бўлган харажатларини қисқартиришга ҳаракат қиладилар.

А.Вебер таълимоти кейинчалик О.Энгландер, Т.Паландер, А.Лёш, В.Кристаллерлар томонидан ривожлантирилади. Хусусан, В.Кристаллернинг “Марказий жой” назарияси аҳоли манзилгоҳларининг жойлашишини асосласа, А.Лёш штандарт назариясини такомиллаштириш орқали монопол фойда, демпинг, солиқ тизими, давлат чегараси, халқаро савдо, техника тараққиёти ва бошқа тушунчалар моҳиятини очиб беради.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда меҳнат ресурслари тизимлари бўйича мавжуд назариялар ўрганилди ва мамлакатимиздаги унинг ривожланиш жараёнлари, минтақавий меҳнат бозори билан боғлиқ жиҳатлари таҳлил қилинди.

Мавзу доирасида муаммони чуқур таҳлил қилиш, илмий асосланган хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш мақсадида индукция ва дедукция, статистик, тизимли ва қиёсий таҳлил, хорижий ва маҳаллий олимларнинг мавзуга оид илмий ишларини кузатиш ҳамда таҳлил қилиш орқали олинган маълумотларга асосланган бўлиб, унда қиёсий таҳлил ва статистик усулларида фойдаланилди.

Тизимли таҳлил қилишда 2016-2020 йиллардаги статистик маълумотлар қўлланилди. Статистик манба сифатида, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистик қўмитасининг маълумотларидан фойдаланилди. Статистик маълумотлардан фойдаланган ҳолда соҳада фойдаланилаётган Apple Maps, Waze, Yandexs карта дастурлар ўзаро таққосланди ва тадқиқот иши бўйича умумий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди.

Таҳлил ва натижалар. Қонун-табиат ва жамиятдаги воқеа ва ҳодисаларнинг (ўзаро алоқадорлигини) барқарор такрорланиб турувчи сабаб-оқибат боғланишларини ифодаласа, қонуният воқеа ва ҳодисалар кетма-кетлигининг барқарорлиги ва қонунлар мажмуасининг ўзаро уйғунлигини ифодалайди. Шу боис, ишлаб чиқариш мамлакат ва минтақалардаги умумий

иқтисодий қонунларнинг ҳудудий характериға боғлиқ ҳолда амалға ошади. Ишлаб чиқариш кучлари таракқиётининг бутун тарихий-географик босқичларида амал қиладиган, уларнинг сабабий алоқа ва ўзаро ички боғланишларини ифодаловчи иқтисодий қонунлар мажмуаси умумий иқтисодий қонунлар дейилади. Иқтисодий қонунлар мажмуаси ишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқарувчи кучларнинг характери ва ривожланиш даражаси билан боғлиқлиги, самарали ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш, меҳнат унумдорлигининг ўсиб бориши, ижтимоий ва иқтисодий эҳтиёжларнинг ошиб бориши, ишлаб чиқариш жараёнларининг умумлашуви ва иқтисодий интеграциясининг чуқурлашуви, давлат монополистик мулки ва иқтисодиётнинг ривожланиши, ишлаб чиқариш монополизми ва давлатнинг антимонополистик тадбирлари, иқтисодиётнинг бошқарувига давлатнинг аралашуви, минтақавий режалаштириш, башорат қилиш ва иқтисодий районлаштириш кабилардан иборат. Айни вақтда, иқтисодий районларда самарали ишлаб чиқариш тизимининг шаклланиши мавжуд табиий шароит ва табиий ресурслардан мажмуали фойдаланиш, саноат тармоқларининг ўзаро уйғунлашган ҳолда ривожланишини таъминлаш ва саноат мажмуалари, агросаноат ишлаб чиқариши ва инфратузилма тармоқларининг барқарор ривожланиши ижтимоий-иқтисодий, экологик муаммолар ечимларини ҳал қилиши билан чамбарчас боғлиқ. Айни ҳолат мамлакатимизнинг Тошкент, Фарғона Хоразм минтақаларига хос бўлиб, уларда электр энергетикаси, металлургия, машинасозлик, кимё, енгил, саноат ва агросаноат мажмуалари шакллантирилди. Меҳнат ресурсларини таркиблаштиришда қонуниятлар билан бир қаторда табиий, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-демографик ва ижтимоий- экологик омиллар ҳам муҳим ўрин тутуди. Меҳнат ресурсларини таркиблаштириш омиллари ишлаб чиқариш корхоналари, корхоналар гуруҳи, миллий хўжалик тармоқларининг оқилона ташкил этишда уларнинг таъсир даражасини ҳисобга олинишини назарда тутуди. Маълумки, меҳнат ресурсларини таркиблаштиришга таъсир этувчи омилларни уларнинг таъсир даражасига кўра, 4 гуруҳга бўлиш мумкин:

- ✓ табиий омиллар;
- ✓ ижтимоий-иқтисодий омиллар;
- ✓ ижтимоий - демографик омиллар;
- ✓ ижтимоий-экологик омиллар.

Меҳнат ресурсларини таркиблаштиришда табиий ва ижтимоий- иқтисодий омиллар бирламчи характерга эга бўлиб, у ҳудудда ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг моддий асоси сифатида хизмат қилади. Кейинги омил демографик жараёнларнинг бугунги ва истикболдаги ҳолатини ҳисобга олади. Меҳнат ресурслари мавжуд ҳудудларда сермеҳнат иқтисодиёт тармоқлари, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш инфратузилмаси тизимлари, юқори малакали меҳнат ресурслари мавжуд ҳудудларда замонавий ва ўта замонавий саноат тармоқларини ривожлантиришни тақозо қилади. Аҳолининг ҳудудий жойлашишига мос ишлаб чиқариш тизимини шакллантириш миграцион жараёнларнинг тартибга солиш ва бошқариш имконини беради. Бу ўринда саноат корхоналарини “филиаллаштириш” орқали ишлаб чиқариш кучларини ҳудудлар бўйича бир текис ривожлантириш мумкин. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармонида 2017-2021 йилларда вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш уларнинг мавжуд салоҳиятидан самарали ва оптимал фойдаланиш ҳисобига ҳудудларни барқарор ривожлантиришга эришиш, аҳоли бандлигини устувор таъминлашга эришиш, барча мавжуд ресурслар салоҳиятидан оқилона фойдаланишни таъминлаш масалалари устувор йўналиш сифатида белгилаб берилган.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси 1992 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нормалари ҳамда 2010 йилда Биринчи Президентимиз Ислон Каримов

тақдим этган “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да белгилаб берилган устувор йўналишлар доирасидаги демократик янгиланиш ҳамда модернизация жараёнларининг мантиқий ва қонуний, изчил ва узвий давомидир[3]. Мазкур стратегия ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган туман ва шаҳарлар, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтиришга алоҳида эътибор қаратилгани билан давлат ва жамиятни ривожлантиришнинг мутлақо янги босқичини бошлаб бермоқда. Меҳнат ресурсларини таркиблаштиришнинг ижтимоий-экологик омиллари XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, фан-техника инқилоби туфайли юзага келган экологик инқирозлар ва саноатнинг энг янги соҳаларини соф табиий муҳитга бўлган талаби билан боғлиқ Натижада ишлаб чиқариш кучларини “енгиллаштириш”, яъни саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт ва инфратузилма соҳаларини мамлакат ҳудудлари бўйича бир текис жойлаштириш, атроф-муҳитга таъсири кучли корхоналар (кимё, нефть-кимё, металлургия ва бошқалар) қурилишини чеклаш ёки уларни аҳоли манзилгоҳларидан четга жойлаштириш сиёсатини юзага келтирди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони. //Халқ сўзи, 08.02.2017 й. №28 (6722).
2. 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
4. Андреев А. В. Основы региональной экономики: учебник для вузов/. – М.: Кно Рус, 2012. – 334 с.
5. Курнышев В. В. Региональная экономика. Основы теории и методы исследования: учебник для вузов / – М.: Кно Рус, 2012. – 254 с.
6. Региональная экономика/ Под ред. Г. Поляка. – М.: Юнити-Дана, 2013. – 464 с.
7. Фетисов Г.Г. Региональная экономика и управление: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2012. — 416 с.
8. Холиқулов А. Эркин иқтисодий зоналар: назарий асослари. Т.: 2006 й.